

LA COOPERACIÓ AL DESENVOLUPAMENT EN CRISI: RISCOS I OPORTUNITATS

Amèrica Llatina i el Carib, els ODS i la pandèmia

Karina Batthyány

Il·lustració: [Hansel Obando](#)

El setembre de 2015, l'Assemblea General de les Nacions Unides va aprovar la declaració dels Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS), una agenda de treball ambiciosa que comprometia els Estats signants a complir-la de cara al 2030. La selecció d'aquests objectius es va donar després d'una profunda avaluació del resultat del seu antecedent directe, els Objectius del Mil·lenni (ODM), vuit iniciatives globals que, en el canvi de segle, els Estats s'havien compromès a assolir cap a l'any 2015. El desenllaç dels esmentats objectius durant els seus últims anys de vigència va estar marcat per les convulsions econòmiques i socials desencadenades per la crisi financera internacional iniciada el 2008, i pel contrast de la seva agenda normativa davant de l'avenç d'altres problemàtiques, com el canvi climàtic i la persistència de les desigualtats (PNUD, 2013).

Es va tractar d'un debat que va involucrar els Estats Membres, sectors de la societat civil i a gairebé tots els òrgans del sistema de Nacions Unides; que va permetre incorporar dimensions econòmiques, socials i mediambientals que fins aleshores no s'havien tingut en compte pel paradigma del Desenvolupament Humà. Aquesta revisió va permetre plasmar un conjunt de mesures per promoure el benestar social, reduir la pobresa i les desigualtats i frenar el deteriorament ambiental i la pèrdua de biodiversitat, resumides en 17 compromisos com "el final de la pobresa" (1); "fam zero" (2); "garantir una vida sana i promoure el benestar per a tothom en totes les edats" (3); "igualtat de gènere" (5); "treball decent i creixement econòmic" (8); "producció i consum sostenibles" (12) i "reduir la

desigualtat dins i entre els països” (10) (ONU, 2015).

L'emergència sanitària de la COVID-19 ha desajustat els models de vida als quals estàvem acostumats. La magnitud de la crisi ha reobert alguns debats sobre el rol de l'Estat, sobretot a l'Amèrica Llatina i el Carib

Avui, a un any i mig de l'inici de la pandèmia de la COVID-19, s'ha interromput l'avenç en gairebé tots els ODS, i ens trobem en un escenari similar al que va afectar els Objectius del Mil·lenni a començaments de la dècada de 2010. La pandèmia del coronavirus està tenint efectes sense precedents en les dinàmiques econòmiques i socials de les societats i en la vida quotidiana de les persones, amb repercussions especialment greus en els països i llars de menors ingressos. L'emergència sanitària declarada per la COVID-19 ha desajustat els models de vida als quals estàvem acostumats. La magnitud de la crisi ha reobert alguns debats sobre el rol de l'Estat, de la política en general i de les polítiques públiques en particular, especialment a l'Amèrica Llatina i el Carib, la regió més afectada pel virus.

Caiguda inèdita del PIB mundial i augment de les desigualtats

Al seu últim informe sobre perspectives de l'economia mundial, el Fons Monetari Internacional va estimar que durant el 2020 el producte brut mundial va caure un -3,3%, una contracció que, segons el propi FMI, “no té precedents històrics recents en termes de la seva velocitat i sincronicitat” (FMI, 2021). La mitjana global dissimula impactes més severos en regions amb països en vies de desenvolupament, les economies dels quals depenen del turisme o de l'exportació de matèries primeres, o que, a causa de la debilitat de les seves finances públiques, van tenir un limitat marge de maniobra per aplicar polítiques de mitigació. Amèrica Llatina i el Carib van ser una de les zones més colpejades no només en termes sanitaris, sinó també econòmics. Segons el mateix informe de l'FMI, el producte brut regional va caure un -7,0%, la contracció més important del seu PIB des del 1900.

La pandèmia de la COVID-19 ha accelerat les tendències econòmiques mundials que ja s'estaven produint des de la crisi del 2008: augment de la desigualtat, concentració de la riquesa, baixa creació de llocs de treball de qualitat, retard dels salaris i més endeutament dels Estats i del sector privat (UNCTAD, 2020). En el cas llatinoamericà, els problemes estructurals previs van limitar les capacitats dels Estats per elaborar polítiques sanitàries i d'inversió social que donessin resposta al xoc provocat per la pandèmia. En el seu últim informe sobre l'impacte econòmic de la COVID-19, la CEPAL va assenyalar que el creixement mitjà de Llatinoamèrica durant el sexenni anterior a la pandèmia havia estat del 0,3%, un dels períodes de menor creixement des que hi ha registre, “només comparable als que inclouen la Primera Guerra Mundial o la Gran Depressió” (CEPAL, 2021a).

L'heterogeneïtat estructural que caracteritza les economies llatinoamericanes i caribenyes es tradueix en mercats de treball duals, amb una alta participació en llocs de treball no assalariats, informals i/o de baixa productivitat, durament colpejats per la pandèmia i els confinaments. Mentre que a Europa i als Estats Units el percentatge d'ocupació independent no assalariada en l'ocupació total és del 14% i del 6%, respectivament, a l'Amèrica Llatina és del 40%, la majoria dels quals -8 de cada 10- són treballadors per compte propi no professionals (Maurizio, 2021). Abans de la pandèmia, el 2018, el 57,5% dels assalariats llatinoamericans treballaven en microempreses d'entre 1 a 5 treballadors, i el 58,4% dels empleats treballava en la informalitat, amb registres molt elevats en països com Bolívia (80,5%), el Perú (79,7%), Colòmbia (64%) o Mèxic (62,1%) (BID, 2021).

Els efectes de la pandèmia en el treball van ser devastadors. L'Organització Internacional del Treball (OIT) va estimar que durant el 2020 es van perdre 114 milions de llocs de treball en l'àmbit global i es va produir una caiguda en les hores de feina de l'ordre del -8,9% respecte el 2019. Segons l'esmentat organisme, l'Amèrica Llatina i el Carib són les regions que van registrar la reducció més gran de les hores de feina, de l'ordre del 15,1%, el que equival a 36 milions de llocs de treball (OIT, 2021). Segons la Comissió Econòmica per a Amèrica Llatina i el Carib (CEPAL), a l'Amèrica Llatina i el Carib van tancar 2,7 milions d'empreses i l'atur va augmentar a un 10,7%, un increment del 2,6% respecte del valor registrat el 2019 (CEPAL, 2021 b).

La pandèmia ha accelerat les tendències econòmiques mundials que ja s'estaven produint des de la crisi del 2008, com l'augment de les desigualtats

L'efecte d'aquests canvis en les condicions de vida ha esborrat els avenços recents en la reducció de la pobresa. El Banc Mundial va estimar que per conseqüència de la pandèmia de la COVID-19, entre 119 milions i 124 milions de persones addicionals van caure sota del llindar d'extrema pobresa d'1,90 dòlars al dia (BM, 2021). En la mateixa línia, la CEPAL va estimar que durant l'any 2020 la taxa de pobresa a l'Amèrica Llatina i el Carib va assolir el 33,7% de la població, la xifra més alta dels últims 20 anys (CEPAL, 2021).

L'impacte de la pandèmia en les dones

La crisi ha impactat de forma diferenciada en sectors clau de l'ocupació laboral femenina. El 2019 les dones ocupaven el 61% dels llocs de treball en turisme i el 91% del treball domèstic remunerat. Producte de la pèrdua de llocs de feina i de la sobrecàrrega de les cures familiars, el 90% de les dones que van perdre la seva feina el 2020 van abandonar la força de treball (OIT, 2021), la qual cosa va provocar que la taxa de participació femenina en el mercat laboral caigués del 52% al 45%, tornant als nivells de fa una dècada (CEPAL, 2021c). Gran part de les dones de la regió van deixar de percebre ingressos, enfonsant la bretxa econòmica que separa homes i dones i vulnerant la seva autonomia. Abans de la

pandèmia, per cada 100 homes que vivien en la pobresa extrema, hi havia 132 dones (CEPAL, 2020c). A aquesta profunda vulnerabilitat se li afegeix el fet que poques d'elles tenen accés a la seguretat social, per la qual cosa estan molt més desprotegides davant d'una situació de crisi de l'ocupació sostinguda. El 82,2% de les dones de la regió de l'Amèrica Llatina i el Carib no estava cotitzant en un sistema de pensions (Vaca, I., 2019).

El model econòmic actual ha generat desigualtats, amb una profunda concentració de la riquesa, i a la regió de l'Amèrica Llatina i el Carib l'accés a les prestacions socials continua sent un privilegi, ja que no existeix un estat del benestar universal. Abans del coronavirus, això significava un problema central, però avui en dia és una qüestió de supervivència. A mitjà termini és indispensable repensar les polítiques econòmiques i sociolaborals per promoure el treball decent, el compliment universal dels drets socials i la reorientació dels models de desenvolupament de la nostra regió.

D'acord amb l'Organització Internacional del Treball, en l'actualitat el 55% de la població mundial -més de quatre mil milions de persones- no accedeix a cap prestació de protecció social. Abans de la pandèmia, a Amèrica Llatina i el Carib la despesa pública en protecció social rondava el 9,7% del PIB de la regió, fet que permetia brindar la cobertura de protecció social contributiva al 46,5% de la població ocupada i prestacions no contributives al 39,2% de la població vulnerable. L'any 2018, només 11 països de la regió comptaven amb subsidis d'atur (OIT 2020a).

Les dificultats sanitàries van posar en evidència que, per repensar un projecte que posi la vida al centre, hem de reconèixer que tots i totes som interdependents. La pandèmia ha fet evident la importància de les cures per a la sostenibilitat de la vida, així com la poca visibilitat que té aquest sector en les societats i les economies de l'Amèrica Llatina i el Carib, on es continua considerant una externalitat i no un component fonamental per al desenvolupament. El confinament de la població i el tancament de centres educatius i de cures va concentrar la càrrega de les cures en les famílies. Va ser un retorn al "portes endins", on cadascú va haver de trobar la seva solució d'acord als seus propis recursos. La crisi en curs posa en evidència la injusta organització social de les cures a l'Amèrica Llatina i el Carib. L'actual organització social de les cures presenta un gran desequilibri entre els quatre àmbits d'accés al benestar: les famílies, l'Estat, el mercat i la comunitat. Aquesta organització social de les cures es basa principalment en el treball no remunerat que les dones realitzen a l'interior de les llars, i és summament estratificada en funció de les condicions socials i econòmiques.

Les desigualtats de gènere s'accentuen a les llars amb menys ingressos. D'una banda, la demanda de cures és més gran; alhora, resulta molt difícil mantenir el distanciament social i les mesures sanitàries en condicions d'amuntegament. La COVID-19 ha generat un augment de les tasques relacionades amb el tancament d'escoles, l'increment de la demanda de cures de salut i la necessitat d'elevat els estàndards d'higiene a les llars en el marc de la pandèmia, tasques que, com hem vist, recauen sobre les dones. La crisi sanitària ha deixat més clar que mai que el treball domèstic no remunerat de les dones està subvencionant tant els serveis públics com els beneficis privats.

Aquesta crisi, doncs, ha posat de manifest les conseqüències que té sobre la vida la mercantilització dels béns públics i comuns. La pandèmia sembla estar deixant clar que els estats no estan morts i tenen un rol principal en l'execució de polítiques capaces de transformar la realitat de manera efectiva. Polítiques públiques que abordin el desafiament sempre postergat de construir sistemes universals de protecció, canviant el focus d'atenció del mercat a les persones, col·locant la vida i les cures al centre. Per a això l'Estat, particularment l'Estat Social, adquireix un paper central, així com la necessitat d'una major col·laboració i cooperació regional i internacional. L'única resposta global i efectiva davant les crisis en la reproducció de la vida ve donada per les institucions universals, públiques i gratuïtes, pels espais d'allò comú, on Estat, mercat, comunitat i família contribueixin activament en el seu desenvolupament i gestió, sota una lògica de coresponsabilitat.

L'única resposta global i efectiva davant les crisis en la reproducció de la vida ve donada per les institucions universals, públiques i gratuïtes

És el moment de començar a pensar en noves formes d'organització social en general. Ens trobem en un trànsit cap a societats que patiran reconfiguracions a curt i mitjà termini. Es tracta, en definitiva, de construir a l'interior de les nostres societats un nou "pacte social" basat en el reconeixement de la solidaritat i la interdependència com valors claus per a la construcció d'un sistema social més just, reprenent el compromís global fixat com un full de ruta a l'Agenda 2030. Per això és important contemplar els següents aspectes:

1. Redissenyar el model econòmic, impulsar la reducció del deute i establir una renda bàsica ciutadana

És el moment d'articular experiències històriques amb els nous desafiaments globals per construir models sobirans d'industrialització i agregat de valor local, amb generació d'ocupació, menor concentració i més redistribució, preservació de recursos i producció en equilibri amb el medi ambient. Per això és necessari repensar la relació dels països de la regió i el deute extern que agreuja les possibilitats i condicions per a la recuperació econòmica i social. Així mateix, sorgeix la possibilitat d'establir un ingrés mínim ciutadà. La pandèmia ha reactivat el debat sobre aquest dret, que està basat en la premissa que l'accés als béns essencials és una condició per a l'existència d'una ciutadania democràtica que garanteixi la igualtat i la dignitat de totes les persones.

2. Enfortir la qualitat de les nostres democràcies

La crisi ocasionada per la pandèmia de la COVID-19 obre una etapa històrica que permet imaginar i dissenyar solucions basades en la democràcia participativa, amb un rol protagonista de l'Estat. Per això és necessari impulsar un diàleg entre organitzacions,

estats i altres actors que elaborin, en conjunt, solucions basades en la democràcia participativa a nivell de veïnats i comunitats, i també en l'àmbit de l'educació cívica orientada a la solidaritat i la cooperació. La cooperació entre l'Estat i les organitzacions de la societat civil pot garantir l'escala d'acció requerida per assegurar la vida, les necessitats i la seguretat a un nivell coherent amb l'esforç de tota la població.

3. Consolidar l'accés universal a la salut

El col·lapse en els sistemes de salut de la regió de l'Amèrica Llatina i el Carib en diferents països, fins i tot en els que tenien capacitats que eren considerades com "bones", posa de manifest la necessitat d'avançar en la consolidació d'un sistema de salut universal que garanteixi serveis de qualitat, que compti amb els recursos necessaris per fer front a situacions de crisi, que pensi la salut de forma integral i que tingui en compte la situació socioeconòmica de les persones i la seva qualitat de vida.

4. Escurçar i eliminar les bretxes de gènere

És moment d'ampliar l'agenda pública i pensar en noves formes d'organització social en què les cures (com a nus crític de la desigualtat de gènere) ocupin un rol central i es transformin les relacions que avui són inequitàtives i mortíferes. Perquè la desigualtat mata. Valoritzar les cures suposa pensar en termes relacionals, reconèixer i respectar a l'altre, reflexionar sobre la interdependència, la reciprocitat i la complementarietat. És prioritari reivindicar tasques quotidianes com les de les cures o les tasques domèstiques, ja que permeten el sosteniment de la vida i la seva reproducció, i han estat històricament menyspreades.

5. Construir una nova relació amb el medi ambient

La crisi ocasionada per la propagació del coronavirus demostra que és hora de repensar la relació de la humanitat amb la naturalesa, de qüestionar la noció d'autonomia, de reemplaçar les visions antropocèntriques i instrumentals de la terra per reprendre la idea que formem part d'un tot amb la naturalesa. La vida humana representa només el 0,01% de la vida al planeta. La defensa de la vida en el seu conjunt és la condició bàsica per a la supervivència de la humanitat. Hem d'avançar immediatament en aquest sentit, repensar models econòmics basats en formes de producció, consum, organització i desenvolupament tecnològic que racionin l'ús dels recursos naturals i disminueixin al mínim possible la contaminació ambiental.

6. Repensar la mobilitat humana

La regió de l'Amèrica Llatina i el Carib ja patia una severa crisi en matèria migratòria, però la pandèmia l'ha aprofundit. El tancament de fronteres, l'augment de la securització i els efectes d'aquestes polítiques sobre la població migrant imposa el desafiament de reflexionar sobre la mobilitat humana. És urgent prendre mesures que protegeixin a les i

els migrants. Repensar el fenomen de la migració a llarg termini requereix, almenys, dos abordatges. D'una banda, es tracta d'abandonar la tradicional estigmatització de les i els migrants i focalitzar-nos en les causes econòmiques, polítiques i socials, que són sistèmiques i que obliguen a les persones a migrar, ja sigui perquè busquen oportunitats laborals o perquè volen millorar la seva qualitat de vida, o perquè pateixen conflictes bèl·lics, ètnics i religiosos. La segona bifurcació implica reconèixer la migració i la mobilitat humana com un dret humà bàsic.

7. Reformular el vincle entre les Ciències Socials i la política

Resulta necessari pensar en la vinculació entre la investigació, el coneixement i la política per adoptar les millors decisions davant els desafiaments que presenten les diferents situacions socials. Cal parar atenció al discurs científic unilateral que, al mateix temps que pot orientar decisions polítiques encertades, també pot produir "ceguesa epistèmica" si no s'incorporen altres mirades i coneixements. És hora d'analitzar la interdependència, reciprocitat i complementarietat del treball polític i de l'Estat amb la producció d'unes Ciències Socials que avancin per trencar la reproducció d'un coneixement únic i universal, que abonin a la reflexió crítica, que siguin capaços d'autocentrar-se i, a partir d'aquí, elaborar categories, conceptes i idees que, situades en la història i les problemàtiques locals, facin aportacions a la producció de coneixement amb vocació nacional i regional.

8. Reforçar la cooperació regional i internacional

La dinàmica de les relacions internacionals i regionals actuals demostra que l'ordre construït travessa una fase de profunda transformació, la qual cosa provoca un alt grau d'incertesa, però els desafiaments i oportunitats d'aquest procés podrien avançar cap a la construcció d'una globalització més democràtica amb formes de cooperació més horitzontals.

Conclusions

Tots aquests aspectes ressenyats permeten al seu torn abordar la inserció internacional i la cooperació internacional des de noves perspectives, analitzant els marcs globals en què es troba immers el sistema de cooperació. L'Agenda 2030 per al Desenvolupament Sostenible representa per a tots els països una finestra d'oportunitat per millorar les condicions de vida dels seus habitants i repensar l'actual sistema de cooperació internacional, a partir d'un enfocament inclusiu que tingui en compte els desafiaments i les capacitats de tots els països. Avançar en la definició de criteris inclusius per a l'accés a la cooperació internacional sobre la base de criteris multidimensionals compatibles amb el principi "no deixar a ningú enrere" sembla ser l'autèntic desafiament.

REFERÈNCIES

BID (2021). “Informalidad en los tiempos del COVID-19 en América Latina: implicaciones y opciones de amortiguamiento”. Document de treball del Banc Interamericà de Desenvolupament. [Disponible en línia](#).

BM (2021). “Últimas estimaciones del impacto de la COVID-19 en la pobreza mundial”. Banc Mundial. [Disponible en línia](#).

CEPAL (2021a). “La paradoja de la recuperación en América Latina y el Caribe”. Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib. [Disponible en línia](#).

CEPAL (2021b). “Panorama Social de América Latina, 2020”. Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib. [Disponible en línia](#).

CEPAL (2021c). “La autonomía económica de las mujeres en la recuperación sostenible y con igualdad”. Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib. [Disponible en línia](#).

FMI (2021). “Perspectivas de la economía mundial: manejar recuperaciones divergentes”. Fons Monetari Internacional. [Disponible en línia](#).

Maurizio, Roxana (2021). “Rotación ocupacional y calidad del empleo: el caso de los trabajadores independientes en América Latina”. Revista Desarrollo Económico. [Disponible en línia](#).

OIT (2021). “Perspectivas Sociales y del Empleo en el Mundo 2021”. Organització Internacional del Treball. [Disponible en línia](#).

OIT (2020). “Protección social en América Latina y el Caribe en tiempos de pandemia”. Sèrie *Panorama Laboral en tiempos de la COVID-19*. Organització Internacional del Treball. [Disponible en línia](#).

ONU (2015). “Transformar nuestro mundo: la Agenda 2030 para el Desarrollo Sostenible”. Resolució de l'Assemblea de les Nacions Unides. [Disponible en línia](#).

PNUD (2013). “Inicia la Conversación Global: Puntos de Vista para una Nueva Agenda de Desarrollo”. Programa de les Nacions Unides per al Desenvolupament. [Disponible en línia](#).

UNCTAD (2020). “De la pandemia mundial a la prosperidad para todos: evitar otra década perdida”. Informe sobre el comerç i el desenvolupament 2020. [Disponible en línia](#).

Vaca-Trigo, Iliana (2019). “Oportunidades y desafíos para la autonomía de las mujeres en el futuro escenario del trabajo”. Sèrie *Asuntos de Género*. Comissió Econòmica per a l'Amèrica Llatina i el Carib. [Disponible en línia](#).

Karina Batthyány

Karina Batthyány és Secretària Executiva de CLACSO, una xarxa internacional creada l'any 1967 amb estatut associatiu a la UNESCO que reuneix més de 800 centres de recerca i postgrau de 55 països de l'Amèrica Llatina i altres continents. Doctora en Sociologia per la Universitat de Versailles Saint-Quentin-en-Yvelines (França), des del 1992 és docent a la Universitat de la República de l'Uruguai (UDELAR): actualment és professora titular de metodologia de la investigació i de sociologia de gènere i investigadora del Departament de Sociologia de la Facultat de Ciències Socials. Va ser coordinadora del Màster en Sociologia entre 2010 i 2017 i ara coordina el Doctorat en Sociologia. És Integrant del Sistema Nacional d'Investigació d'Uruguai i consultora de diversos organismes internacionals com el CEPAL, ONU Dones, OIT o EUROSOCIAL. Ha escrit nombroses publicacions al voltant de les temàtiques de benestar social, gènere, polítiques públiques, treball no remunerat i cures.